

COMUNICACIÓ

Miquel Montserrat i Capella (Societat Catalana de Filosofia): *Naturalesa i identitat en l'ésser humà (Kant, 1771)*

Hem de suposar que l'any 1771 Kant es trobava immers en els problemes fonamentals, a la resolució dels quals dedicarà la *Crítica de la raó pura* de l'any 1781, segellant el camí sense retorn de la filosofia posterior. És gairebé amb reverència que l'historiador del pensament filosòfic es refereix a aquest llarg període com «la dècada silenciosa». Perquè, en efecte, podria ponderar-se que si la tasca de pensar exigeix silenci, una reflexió tan grandiosa com l'exposada en la Crítica teòrica kantiana ha d'haver requerit una calma formidable.

Però el silenci kantià presenta, ai las!, alguna esclatxa. Es tracta de «publicacions marginals» o «curioses», com solen catalogar-les els estudiosos, als quals no pretenem pas contradir aquí: hi ha molt en joc, val a dir-ho, en l'anfractuós camí que condueix de la *Dissertatio* sobre els principis del món sensible i intel·ligible de 1770 a la filosofia transcendental, i, per contra, cap signe que suggereixi que en aquests moments Kant es plantegi d'endegar nous projectes.

El cas és que l'any 1771 Kant escriu i publica una ressenya de la traducció alemanya d'un discurs de l'anatomista milanès Pietro Moscati *Sobre les diferències essencials entre l'estructura dels animals i la dels homes*¹. És un escrit brevíssim, una distracció, fa

1. *Von dem körperlichen wesentlichen Unterschiede zwischen der Stuktur der Thiere und Menschen. Eine akademische Rede, gehalten auf dem anatomischen Theater zu Pavia von Dr. Peter Moscati, Prof. Der Anat.* Aus dem Italienischen übersetzt von Johann Beckmann, Prof. in Göttingen. El text es troba en l'edició acadèmica dels *Kants gesammelte Schriften*, volum II, pp. 423-425. En el que segueix, totes les citacions de Kant remetran a aquesta edició, indicant-ne volum i pàgina. En les notes citarem en llengua original, excepte en aquells casos en què disposem de traducció catalana, mentre que en el cos principal del text citarem sempre en català a fi de facilitar la lectura (les traduccions són nostres, a menys que s'indiqui altrament). Seguirem aquest criteri tant en les citacions de Kant com en les de la resta d'autors citats.

l'efecte, molt allunyada en aparença del seu treball sobre «el fonament de la relació del que anomenem la nostra representació amb l'objecte...», per emprar les paraules amb què Kant anuncia en una carta a Marcus Herz del 21 de febrer de 1772 el problema clau que haurà d'abordar la futura Crítica².

El nom de Moscati (1739-1824) probablement no ens diu res avui. Però en la segona meitat del segle XVIII, Moscati arribaria a ser reconegut com un metge i investigador prestigiós i un dels més grans anatomistes del moment. Temps a venir, Napoleó el cobriria d'honors –consultor d'Estat, comte, senador del Regne, Gran Àguila de la Legió d'Honor, etc.– i el rescabalaria de passada del seu empresonament durant l'efímera reocupació austríaca de la Llombardia l'any 1799³.

Què motiva la ressenya kantiana? On rau per al nostre pensador l'interès del discurs acadèmic de Moscati?

D'entrada, hem de comptar sens dubte amb l'afany de coneixement, la curiositat intel·lectual d'un Kant que podem

2. «An Marcus Herz», 21 Febr. 1772, X:129.

3. Nascut a Milà l'any 1739 en una família de metges, P. Moscati és des de 1763 catedràtic d'anatomia quirúrgica a la Universitat de Pavia. D'aquesta etapa prové el discurs objecte de la ressenya kantiana –*Delle corporee differenze essenziali che passano tra la struttura dei bruti e la umana*– que fou publicat a Milà l'any 1768. De l'aproximació investigadora de Moscati destaquen sobretot la preeminència donada a l'estudi de cadàvers i l'interès pel coneixement de l'anatomia com a tal, independentment de les seves aplicacions a la medicina. En l'etapa posterior de la seva carrera a Milà, des de 1772, prossegueix la seva recerca mèdica, ara en el camp de la malaltia, especialment remarcable per les seves innovadores aportacions en el camp dels mètodes i tècniques de la investigació mèdica. El seu nomenament a Pavia l'any 1797 com a professor de clínica mèdica obre una darrera etapa de la seva vida, marcada pels problemes de salut i els episodis polítics i bèl·lics desencadenats per la II Coalició Antinapoleònica (1798-1800), la qual conclou amb una nova victòria francesa, reconeguda en el Tractat de Luneville, de febrer de 1801. Moscati morirà retirat a Milà el gener de 1824. Sobre Moscati pot consultar-se la web de la Universitat de Pavia: *Pavia Project Physics* a l'adreça ppp.unipv.it. He d'agrair al Sr. Ferrari, bibliotecari de l'*Istituto Italiano di Cultura* de Barcelona, la seva amable ajuda en la recerca d'aquestes dades.

qualificar d'encara jove, filosòficament parlant. Es recordarà aquí la coneguda declaració de Kant a Lambert, l'any 1765, explicant com el seu interès filosòfic s'havia adreçat «envers tots els costats imaginables» durant molts anys⁴. Tanmateix, la densitat del context filosòfic en aquest període de l'obra kantiana ha d'inclinar-nos a pensar que, per insaciable que pugui haver estat l'avidesa de saber del filòsof, aquest factor ha d'haver jugat aquí un paper subsidiari.

Una rellevància més immediata en relació a la pregunta per l'interès kantià en la ressenya de Moscati pot tenir la hipòtesi que Kant cercaria informació (o formació) per als seus cursos acadèmics. En aquest punt, però, convé una certa cautela. D'un costat, el seu curs d'antropologia no ha estat ofert abans de l'hivern de 1772-1773, amb posterioritat, doncs, a l'aparició de la publicació que ens ocupa⁵. Això no obstant, és indubtable que una part important del contingut d'aquest curs d'antropologia hauria estat emprat per Kant ja amb anterioritat en les seves lliçons sobre metafísica, l'ensenyament de la qual començava precisament per la psicologia empírica, caracteritzada per ell com a «ciència metafísica de l'home basada en l'experiència» [*metaphysische Erfahrungswissenschaft*]

4. «Ich habe verschiedene Jahre hindurch meine philosophische Erwägungen auf alle erdenkliche Seiten gekehrt...» («An Lambert», 31 Dez. 1765, X: 55).

5. Això és així malgrat una indicació cronològica genèrica del mateix Kant en el *Vorrede* de l'*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, apareguda molts anys més tard, l'octubre de 1798, segons la qual hauria fet el curs d'antropologia «einige dreissige Jahre hindurch» (VII: 122). La primera edició de l'*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* aparegué l'any 1798 i conegué en vida de Kant una segona edició, que és la que serveix de base a l'edició de l'*Akademie* (VII: 117-333). Disposem d'una edició crítica recent, a càrrec de Reinhard Brandt, a Hamburg: Meiner Verlag 2000 (sobre aquesta edició, vegeu la recensió de Helke Panknin-Schappert en *Kant-Studien* 94 (2003): 117-121). Per a més detalls, filològics i filosòfics, d'aquesta obra de Kant es consultarà també del mateix R. Brandt, *Kritischer Kommentar zu Kants Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, Hamburg: F. Meiner Verlag 1999; també Norbert Hinske, «Kants Idee der Anthropologie» en *Die Frage nach dem Menschen. Festschrift für Max Müller zum 60. Geburtstag*. Hrsg von H. Rombach. Freiburg 1966.

vom Menschen]. [NOTA. Vegeu I. Kant, *Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen in dem Winterhalbenjahre von 1765-1766*, II, 309. La manera de procedir kantiana respon a raons didàctiques, i segueix així el model de Wolff, a despit de prendre com a base del curs de metafísica la *Metaphysica* de Baumgarten de 1757. Sobre aquest extrem i, en general, sobre les relacions entre psicologia empírica i antropologia en Kant es consultarà l'*Einleitung* a les *Vorlesungen über Anthropologie* a càrrec de R. Brandt i W. Stark, XXV (2.1): VII-XIII].

Fet i fet, la raó de l'interès kantianista s'anuncia de manera prou explícita des de la primera línia del text mitjançant una al·lusió a Rousseau. Kant s'ocupa en aquesta ressenya del que anomenaré *la qüestió de Rousseau*. Sobre el significat d'aquesta qüestió en la formació del pensament antropològic de Kant, al fil del seu escrit sobre Moscati, versa aquesta contribució.

1. Un marc interpretatiu general de «la qüestió de Rousseau» pren forma a partir de les «anotacions» [*Bemerkungen*] de pròpia mà contingudes en l'exemplar kantianista de l'obra de 1764 *Observacions sobre el bell i el sublim*, datades entre 1764 i 1768⁶. Aquestes anotacions i la seva significació són prou conegudes d'ençà sobretot de la justificadíssima atenció que Ernst Cassirer els dedicà en el seu llibre sobre Kant de l'any 1918⁷.

Entre les nombroses i sucoses anotacions kantianes referides a Rousseau n'hi ha una, sovint citada, que crida l'atenció per força en el nostre context. Kant hi parla, d'una manera certament abundant, de les impressions que successivament desvetlla la lectura dels escrits de Rousseau. Primerament, la de trobar-se

6. *Bemerkungen zu den Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, XX: 3 –71. Citarem, com ja hem advertit, segons aquesta edició acadèmica (de 1934, a càrrec de G. Lehman), malgrat que en l'actualitat tendeix a ser desplaçada per la recent edició de M. Rischmüller (Hamburg: F. Meiner 1991).

7. E. CASSIRER, *Kants Leben und Lehre*, New Haven: Yale University Press 1918. Hi ha traducció castellana: *Kant, vida y doctrina*, Mexico: Fondo de Cultura Económica 1948. D'aquesta edició vegeu especialment pp. 108-113. Les *Bemerkungen* havien estat publicades ja l'any 1842 en el volum XI dels *Sämmtliche Werke* de Rosenkranz i Schubert.

davant una combinació irrepetible d'agudeses, geni i sensibilitat. Però immediatament després es fa pas una segona impressió, l'ombra d'un dubte: és a saber, si no serà l'afany d'originalitat, la recerca de notorietat el que porta Rousseau a exposar unes concepcions tan peregrines i contraposades al pensament de l'època⁸. Així, doncs, amb la seva polèmica contra els més grans pensadors del dret i de la política (Puffendorf, Hobbes, Locke), contra els contemporanis (Voltaire, els enciclopedistes i la resta d'antics companys de viatge), fins i tot contra el sentit comú, ¿vol Rousseau simplement fer-se notar, escandalitzar o hi ha més tela per tallar?

El dubte és cridat a esvaïr-se per l'efecte d'un tercer i definitiu pensament, fins al qual, tanmateix, ja no és gens senzill enlairar-se, i que descobreix la lectura de la continuació de l'anotació kantiana citada. No solament aquella segona impressió és falsa sinó que, segons ens confia Kant, de la lectura de Rousseau n'ha depès la possibilitat d'agafar el camí correcte en la seva reflexió, la qual parteix d'ara endavant del reconeixement de la dignitat inherent a l'ésser humà⁹. Aquesta idea que funda el món de la moralitat i és

8. «Der erste Eindruck den ein verständiger Leser der nicht bloss aus Eitelkeit oder zur Zeitkürzung lieset der Schriften des Hn. J.J. Rousseau bekommt ist dass er eine ungemeyne Scharfsinnigkeit des Geistes einen edlen Schwung des Genies und eine gefühlvolle Seele in so Hohem Grade antrifft als vielleicht niemals ein Schriftsteller von welchem Zeitalter oder von welchem Volke er auch sey vereinbart mag besessen haben. Der Eindruck der hernächst folgt ist die Befremdung über seltsame u. widersinnische Meinungen die demjenigen was allgemein gangbar ist so sehr entgegenstehen dass man leichtlich auf die Vermuthung geräth der Verfasser habe vermoge seiner ausserordentlichen Talente nur die Zauberkräft der Beredsamkeit beweisn und den Sonderling machen wollen welcher durch eine einnehmende neuigkeit unter allen Nebenbuhlern des Witzes hervorsteche» (*Bemerkungen*, XX: 43-44).

9. «Der dritte Gedanke zu welchem man nur schwerlich gelangt weil es nur selten geschieht. Man muss die Jugend lehren den gemeinen Verstand in Ehren zu halten aus so wohl moralischen als logischen Gründen. Ich bin selbst aus Neigung ein Forscher. Ich fühle den gantzen Durst nach Erkenntnis u. die begierige Unruhe darin zu weiter zu kommen oder auch die Zufriedenheit bey jedem Erwerb. Es war eine Zeit da ich glaubte dieses allein könnte die Ehre der Menschheit machen u. ich verachtete

indeslligible del descobriment de «la naturalesa profundament amagada» de l'home (com llegim en un altre passatge d'aquestes anotacions, XX: 59), és el pensament més difícil i el més important que hauria d'arribar a esbrinar-se en les escrits a contracorrent de Rousseau.

La verificació de la circumstància que Kant ha estat persuadit pels arguments cabdals del pensador ginebrí pot cercar-se, en realitat, ja abans de l'època de què daten aquestes *Bemerkungen*, notablement en la seva obra publicada. En efecte, l'any 1764 Kant havia publicat també un *Assaig sobre les malalties del cap*, en certa forma una altra «rarsa»¹⁰. Naturalment, no es tracta en l'assaig, segons explica el seu autor, d'explorar les arrels de la malaltia mental, que són de naturalesa indiscutiblement corporal, sinó d'atendre les seves manifestacions i fornir-ne una avaluació filosòfica (II, 270). El que ens interessa de notar aquí és com aquesta avaluació s'adiu perfectament amb les línies de pensament expressades per Rousseau en els seus *Discursos*¹¹. En l'estat de natura, explica Kant, l'home a penes pot patir cap malaltia mental, perquè, en definitiva, el seu enteniment és en aquella circumstància massa simple (II, 269). De manera similar al que s'esdevé amb les arts i les ciències en la concepció de Rousseau, també la fenomenologia «perversa» de les pertorbacions mentals resulta, doncs, explicable per mitjà de l'evolució cultural i històrica. «En la societat civil es troben realment els mitjans que nodreixen tota

den Pöbel der von nichts weiss. Rousseau hat mich zur Recht gebracht. Dieser verblendende Vorzug verschwindet, ich lerne die Menschen ehren u. ich würde mich unnützer finden wie den gemeinen Arbeiter wenn ich nicht glaubete dass diese Betrachtung allen übrigen einen Werth ertheilen könne, die rechte der Menschheit herzustellen» (*Ibidem*).

10. *Versuch über die Krankheiten des Kopfes*, II: 259-271. No deixarem de notar que la temàtica aquí plantejada serà reelaborada en l'*Anthropologie*, en el capítol *Von den Schwächen und Krankheiten der Seele in Ansehung ihres Erkenntnisvermögen* del llibre primer *Vom Erkenntnisvermögen*, VII: 202-220.

11. *Discurs sobre les ciències i les arts*, de 1750, i el *Discurs sobre l'origen i el fonament de la desigualtat entre els homes*, de 1755. Hi ha traducció catalanad'ambdós textos a Barcelona: Laia 1983.

aquesta degeneració, mitjans que, encara que no l'ocasionen, serveixen per a sustentar-la i agreujar-la»¹².

No sembla massa aventurat d'inferir que, a mitjans de la dècada dels seixanta, Kant és un rousseunià convençut (és a dir, molt més que merament un lector atent i un admirador d'aquesta obra). Resta encara per veure si la posterior ressenya sobre Moscati confirma o desmenteix aquest judici. L'anàlisi que seguirà mostrarà la rellevància d'aquest text de 1771 en aquest punt i determinarà com a conclusió que la ressenya resulta, si se'm permet aquesta mica d'exageració, un escrit propagandístic de les idees de Rousseau.

2. Amb tot i això, la ressenya de Moscati comença notant que el discurs de l'excel·lent anatomista italià va més enllà de l'especulació filosòfica sobre l'ésser humà de Rousseau. Les anàlisis de Moscati, ens explica Kant, han retornat «l'home natural» a la postura quadrúpede¹³.

Realment, la declaració kantiana fa referència directa a un punt polèmic encara que d'importància secundària per a Rousseau en el citat *Discurs sobre l'origen i el fonament de la desigualtat entre els homes* de 1755. Es recordarà com en la 1ª Part d'aquesta obra Rousseau descriu el seu «home salvatge» des de la perspectiva de la seva constitució física, abans de passar a considerar-lo des

12. «In den bürgerlichen Verfassung finden sich eigentlich die Nahrungsmittel zu allem diesem Verderben, die, wenn sie es gleich nicht hervorbringen, gleichwohl es zu unterhalten und zu vergrößern dienen». *Versuch über die Krankheiten des Kopfes*, II, 269. La connexió d'aquestes manifestacions kantianes amb els arguments avançats per Rousseau especialment en el segon *Discurs* és gairebé immediata. Així, per exemple, ha afirmat Rousseau: «Quan es pensa en la bona constitució dels salvatges [...], hom és ben inclinat a creure que es faria fàcilment la història de les malalties humanes en seguir la de les societats civils» (J.J. ROUSSEAU, *Discurs sobre l'origen i el fonament de la desigualtat entre els homes*, p. 94 de l'edició citada).

13. «Da haben wir wiederum den natürlichen Menschen auf allen Vieren, worauf ihn ein scharfsinniger Zerglieder zurückbringt, da es dem einsehenden Rousseau hiemit als Philosophen nicht hat gelingen wollen» (I. KANT, *Von dem körperlichen wesentlichen Unterschiede zwischen der Stuktur der Thiere und Menschen*, II: 423).

del punt de vista «metafísic i moral». Amb quin aspecte, és a dir, amb quines característiques físiques cal imaginar l'home en el seu «estat natural»? es pregunta Rousseau en aquest passatge. L'interrogant ha de quedar, però, com un simple recurs retòric, ja que sobre aquesta matèria, afirma l'autor, un sols pot fer «conjectures vagues i quasi imaginàries». Atès que ni l'anatomia comparada –la qual «ha fet encara massa poc progrés»– ni les observacions massa incertes dels naturalistes ofereixen dades suficients ni concloents que puguin servir de base «a un raonament sòlid», Rousseau opta per afigurar-se l'ésser humà «conformat tostemps com avui el veig, caminant dret, servint-se de les mans com fem nosaltres, dirigint els seus esguards a tota la natura i amidant amb els seus ulls la vasta extensió del cel»¹⁴.

En una llarga nota inserida en el passatge, tanmateix, Rousseau sí que entra a valorar les raons que podrien sustentar les tesis contraposades sobre la posició original, «més natural», de l'home. I, malgrat alguns indicis que semblen apuntar a la postura quadrúpede, Rousseau creu que hi ha encara millors raons «per a sostenir que l'home és un bípede»¹⁵.

L'opció presa per Kant en el seu escrit és, doncs, com veiem, contrària a la posició adoptada com a més probable per Rousseau (fet que, dit sigui de passada, és indicatiu de la posició crítica de Kant ja en els escrits de la seva època anomenada «pre-crítica»). L'avenç dels coneixements empírics, i no una especulació en el buit, ha de decidir sobre l'interrogant plantejat en el *Discurs*, tal com hem advertit que el seu autor mateix reclamava. Doncs bé, Kant considera que l'interrogant pot ara ser resolt amb alguna garantia mitjançant les recerques anatòmiques de Moscati. Pel que fa a l'estat natural de l'home, o sigui en la seva disposició natural o animal, cal concloure que l'ésser humà és un quadrúpede.

Es tracta aquí d'una correcció mínima però indispensable que des del punt de vista kantianisme no soscava sinó que, al contrari, dóna més consistència a la idea de Rousseau que l'home és el seu propi

14. J.-J. ROUSSEAU, *Discurs sobre l'origen i el fonament de la desigualtat entre els homes*, p. 89 de l'edició citada.

15. En realitat no sols ho creu sinó que ho justifica a bastament : vegeu p. 159 de l'o. c.

artífex. El llenguatge de Kant en la ressenya de Moscati resulta prou clar: «El Dr. Moscati demostra que la marxa dreçada de l'home és forçada i antinatural; que certament és constituït per a poder-se sostenir i moure's en aquesta postura, però que quan en fa una necessitat i un hàbit permanent s'originen molèsties i malalties que proven a bastament que han estat la raó i la imitació el que l'ha conduït a apartar-se de la primera disposició animal»¹⁶.

L'ésser humà «ha abandonat el costum» natural de caminar de quatre grapes i «ha adoptat», en canvi, el de caminar dret¹⁷. En la ressenya s'adverteix que el preu que s'ha hagut de pagar per aquesta decisió no és irrisori, ni de bon tros!; més aviat n'han seguit un munt de mals i d'inconvenients susceptibles de posar en perill la supervivència de l'espècie humana. En són un cas exemplar els riscs tant per al nadó com per a la mare associats amb l'embaràs i el part, els quals deriven de l'organització dels òrgans interns en els humans idèntica a la de la resta d'animals i, en conseqüència, inadequada per a la posició erecta. Crida també l'atenció que l'ésser humà, tot i ser un quadrúpede, sigui incapaç de nedar sense aprendre de manera expressa aquesta habilitat. A aquest fet es refereix Kant en el text com «una paradoxa», però una paradoxa, continua dient, que l'observació científica converteix en «quasi una plena certesa».

Sens dubte, Kant es proposa d'elaborar aquí una explicació filosòfica a partir de les premisses establertes per les descobertes científiques, i aquesta explicació rep el seu sentit *a partir de* la teoria de l'home de Rousseau. Les paradoxes revelades per l'anàlisi

16. «Der Dr. Moscati beweiset, dass der aufrechte Gang des Menschen gezwungen und widernatürlich sei, dass er zwar so gebauet sei, um in dieser Stellung sich erhalten und bewegen zu können; dass aber, wenn er sich solches zur Nothwendigkeit und beständigen Gewohnheit macht, ihm Ungemächlichkeiten und Krankheiten daraus entspringen, die gngsam beweisen, er sei durch Vernunft und Nachahmung verleitet worden von der ersten, thierischen Einrichtung abzuweichen» (*Von dem körperlichen wesentlichen Unterschiede zwischen der Stucktur der Thiere und Menschen*, II: 423).

17. «...Er (der Mensch) die Gewohnheit abgelegt hat, auf Vieren zu gehen» (o. c., II: 424). «Er (der Mensch) für beständig die hiezu geschickteste Stellung, nämlich die zwefüssige, annimmt» (o. c. II: 425).

física de la constitució orgànica de l'èsser humà han de guanyar ara, en aquesta teoria, la seva interpretació satisfactòria. D'acord amb l'escrit kantian, el disseny natural de l'èsser humà respon a la sàvia previsió de la naturalesa, la qual dota sempre, invariablement, l'animal del que li cal per a sobreviure. És així que ell ha estat dissenyat com un quadrúpede. Ara bé, aquesta postura natural que un animal no humà hauria per força d'acceptar passivament pot ser corregida per un animal que posseeix també «un nucli de raó», associat de manera explícita en el text amb la seva determinació com a *ésser social*. L'èsser humà ha esmenat la plana a la naturalesa i, en copsar que la postura més encertada és la bípede, en virtut dels múltiples avantatges que confereix sobre els altres animals, «ha adoptat com a permanent» la seva posició dreta característica¹⁸. Cap necessitat, cap determinació extrínseca no ha conduït l'animal humà a la seva orgullosa verticalitat. Per a Kant, la condició humana queda definida, en conseqüència, per les dues característiques originàries que defineixen l'home per a Rousseau: *l'acció lliure* i *la perfectibilitat*¹⁹.

18. «So paradox auch dieser Satz unseres italienischen Doctors scheinen mag, so erhält er doch in den Händen eines so sharfsinnigen und philosophischen Zergliederes beinahe eine völlige Gewissheit. Man sieht daraus: die erste Vorsorge der Natur sei gewesen, dass der Mensch als ein Thier für sich und seine Arterhalten werde; und hiezu wardiejenige Stellung, welche seinem inwendigen Bau, der Lage der Frucht und der Erhaltung in Gefahren am gemässesten ist, die vierfüssige; dass in ihm aberauch ein Keim der Vernunft gelegt sei, wodurch er, wenn sich solcher entwickelt, für die Gesellschaft bestimmt ist, und vermittelt deren er für beständig die hiezu geschickteste Stellung, nämlich die zweifüssige, annimmt, wodurch er auf einer Seite unendlich viel über die Thiere gewinnt, aber auch mit dem Ungemächlichkeiten vorliebnehmen muss, die ihm daraus entspringen, dass er sein Haupt über seine alte Cameraden so stolz erhoben hat» (o. c. II: 425).

19. Vegeu J-J. ROUSSEAU, o.c. pp. 97-98, on s'exposen aquestes dues característiques com a diferències essencials entre l'animal i l'home. Per la primera, *l'acció lliure*, l'home concorre com a agent lliure en totes aquelles operacions que la natura sola efectua en els animals: la bèstia, diu Rousseau, no s'aparta mai de la regla, ni tan sols «quan li seria avantatjós de fer-ho», mentre que «l'home se n'aparta sovint per al seu perjudici». Percebrem, doncs, en aquest marc la coherència de les conclusions kantianes en la seva ressenya. La segona és la *facultat de perfeccionar-se*, la qual «resideix en nosaltres, tant en l'espècie con en l'individu» (observació, aquesta, cridada a rebre una atenció privilegiada en la futura reflexió antropològica de Kant).

La ressenya sobre Moscati confirma, doncs, en primer lloc, que Kant s'ha ocupat de manera intensiva de l'obra de Rousseau en aquests anys. I és precisament, en segon lloc, allí on Kant difereix obertament de l'opinió de Rousseau –és a dir, en la qüestió del bipedisme– que se'ns mostra amb més evidència la intensitat de l'influx exercit per aquest pensador; perquè, com hem vist, l'esmena kantiana s'esdevé, per començar, a causa de l'evidència fornida per l'observació científica, reclamada de manera expressa per Rousseau, i, després, en aplicació dels principis que defineixen la seva concepció de l'home (llibertat i perfectibilitat). En poques paraules, segons Kant el quadrupedisme fóra la postura conseqüent en el marc teòric dissenyat pel mateix Rousseau.

3. Tres grups de conclusions per a acabar aquest exercici.

(i) Un primer grup pot partir del significat de la «qüestió de Rousseau» que, mentrestant, se'ns ha anat desvelant. Fet i fet, la *qüestió que aborda* la ressenya kantiana de 1771 és si els homes són per naturalesa bípedes o quadrúpedes (plantejada per Rousseau, com hem vist, en el seu *Discurs* de 1755). Certament, aquest punt serà reprès per Kant en diversos moments del seu treball posterior, el balanç conjunt dels quals apunta envers una certa evolució de la seva posició en el sentit de *relativitzar la importància d'aquesta discussió*²⁰. Però aquesta discussió sobre

20 Kant es refereix a la qüestió de la postura erecta amb expressa menció de Moscati, entre altres, en la Reflexió 1260 (XV: 555), probablement de mitjans de la dècada dels setanta i en la Reflexió 1521, ja dels anys vuitanta (XV: 885). També en època 'crítica', per exemple, en la primera part de la Recensió de l'obra de Herder *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* de 1784, VIII: 48-49 (pp. 94-95 de la traducció catalana en I. KANT, *Història i política*, a càrrec de S. Turró, Barcelona: Laia 2002); i, d'una manera més indirecta, en *Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte* de 1786, VIII: 110 (p. 123 de la citada edició catalana). Però el balanç que aportem descansa, sobretot, en les posteriors manifestacions de Kant en l'*Anthropologie* (VII: 322): «Ob der Mensch ursprünglich zum vierfüßigen Gange (wie Moscati, velleicht bloß zur Thesis für eine Dissertation, vorschlug) oder zum zweifüßigen bestimmt sei... - die Beantwortung dieser Fragen hat keine Bedenklichkeit». La qüestió del bipedisme es posa en aquest passatge en el mateix pla que altres qüestions de naturalesa fisiològica (la discussió entre Linneu i Camper referida a la relació entre l'home i els primats, si

la postura originària de l'animal humà *no és* pròpiament sinó que *solament conté la clau* per a interpretar la «qüestió de Rousseau» en tota la seva significació, significació que no pot ser adequadament copsada sense prendre prèviament en consideració el paper que l'obra del pensador ginebrí ha jugat en la formació de

l'ésser humà és originàriament un animal carnívor o vegetarià, pacífic o depredador, sociable o solitari), la resolució de les quals, doncs, segons afirma Kant, no resulta capital en una antropologia pragmàtica. El motiu principal del progressiu desinterès de Kant rau, doncs, en la determinació de la *Hinsicht* pragmàtica de la seva antropologia per oposició al punt de vista de la fisiologia. En aquest sentit, un passatge de la rèplica de Kant a Reinhold (en ocasió de la crítica d'aquest autor al primer lliurament de la recensió kantiana de Herder) resulta particularment il·luminador (VIII: 56): «Tanmateix, com que [*scil.* el recensor de Herder (Kant)] creu que coneix prou bé els materials per a una antropologia –com també sobre el mètode per fer-ne ús– per tal d'intentar una història de la humanitat en el tot de la seva destinació, està convençut que no han de cercar-se en la metafísica *ni tampoc en el gabinet del naturalista per comparació de l'esquelet de l'home amb el d'altres espècies animals* –cosa que difícilment condueix a la seva destinació en un altre món–, sinó que poden trobar-se tan sols en les seves accions en la mesura que manifesten el seu caràcter» («Advertència sobre un escrit dirigit contra l'anterior recensió», en I. KANT, *Història i política*, edició citada, p. 106. El subratllat és nostre). Ara bé, la relativització de la importància de les incògnites fisiològiques i zoològiques per part de Kant no sembla significar que en cap moment Kant es desdiguí, i menys d'una manera rotunda, de la posició defensada en la ressenya de 1771. És més, si es llegeixen atentament els passatges pertinents, queda suggerida la impressió contrària. Només una mostra: quan en el citat passatge del *Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte*, Kant afirma que «el primer home» podia «mantenir-se dret i caminar», «parlar» i «pensar», no deixa de notar –en coherència amb l'escrit de 1771– que «havia d'adquirir per ell mateix» aquestes habilitats, «ja que si fossin innates, també s'heretarien, cosa que contradiu l'experiència»; aquestes habilitats són suposades en l'home, continua dient Kant, perquè del que es tracta en aquesta obra és «de considerar només el desenvolupament moral de l'home» (p. 123 de l'edició citada). Fins a quin punt Kant s'ha pogut acostar alguna vegada a una teoria evolutiva que té punts en comú amb la del posterior darwinisme, pot mesurar-se en l'interrogant, certament impressionant, amb què Kant clou la segona de les *Anmerkungen* en l'apartat *Der Charakter der Gattung* dins la seva *Anthropologie*, VII: 327-328.

la filosofia de Kant. Sota aquesta llum, la «qüestió de Rousseau» resulta ser aleshores, per fer-ho curt, *la pregunta filosòfica sobre la naturalesa humana, sobre la problemàtica i paradoxal identitat de l'ésser humà*²¹.

21. S'advertirà que les nostres afirmacions no permeten donar una conclusió definitiva a un dels punts de controvèrsia més antics i persistents en la història de la interpretació kantiana; a saber, si Kant era rousseunià i, en aquest cas, fins a quin punt. Aquesta pregunta, per començar, apunta al pensament de Kant en la seva totalitat –i així queda fora de l'abast del nostre escrit. Més enllà i tot d'això, però, en segon lloc, la pregunta no pot aspirar a ser resolta sense dreçar una interpretació global de l'obra de Rousseau mateix. En realitat, podria ser que la decisió sobre les conviccions rousseunianes o no de Kant variï més en funció de la posició envers aquesta darrera qüestió que no pròpiament envers la primera. Un moment significatiu de la discussió aquè hem al·ludit és la valoració que A. PHILONENKO ha fet de la interpretació de les relacions entre Kant i Rousseau per part d'E. Cassirer en el seu treball *L'oeuvre de Kant*, T. II (Morale et politique), Paris: Vrin 1981, p. 48: «Cassirer a tenté deux fois de sauver la lecture kantienne. Il a particulièrement insisté sur l'idée très juste de Kant: l'état de nature n'est pas aussi riant que certains textes de Rousseau permettent de le penser. Mais l'affirmation souveraine de la décadence inéluctable demeure et toutes les concessions de Kant s'effondrent.» Però no sols a la lectura de Cassirer (especialment cf. *Rousseau, Kant, Goethe*, New Jersey: Princeton University Press 1970), sinó també a la de G. GURVITCH («Kant und Fichte als Rousseau Interpreten» en els *Kant-Studien* 27 (1922): 138-164), a la de Starobinsky en el seu cèlebre llibre sobre Rousseau de 1957 i a una llarga llista d'autors, resulta oposada la interpretació de Philonenko, per a qui Kant «a sciemment déformé l'esprit de la doctrine» de Rousseau (l. c. en nota). La de Philonenko no havia de ser, òbviament, la darrera paraula sobre el tema, encara avui sotmès a discussió, com pot comprovar-se en l'article de Jeffrey EDWARDS, «Egoism ad Formalism in the Development of Kant's Moral Philosophy», *Kant-Studien* 91 (2000): 411-432, amb prou referències bibliogràfiques per a estalviar-nos-en a nosaltres una indicació detallada. Fetes aquestes precisions, la nostra anàlisi suggereix, no cal dir-ho, l'inequívoc segell rousseunià de les idees de Kant en aquest moment de la seva obra (aproximadament des de començaments de la dècada dels seixanta fins a l'anomenada dècada silenciosa), un moment que pot considerar-se *formatiu*, i on encara resten per aprofundir i, en algun cas, formular, amb total l'extraordinària complexitat del seu desplegament detallat i de la seva interrelació, les concepcions kantianes pel que fa a l'antropologia, la filosofia de la història, la filosofia moral i la filosofia del dret i de la política.

Les idees que apareixen en el text sobre Moscati formen part d'una àmplia i estructurada concepció de l'ésser humà, sobre la qual Kant ha treballat al llarg de la seva vida. Com no podia ser d'altra manera, hi ha molts indicis que inviten a pensar que l'any 1771 Kant no té encara una idea del tot definida de les qüestions que pertoca d'abordar a l'antropologia, dels diferents punts de vista que aquesta haurà d'adoptar i del seu lloc en el sistema filosòfic, amb les corresponents relacions amb la resta de branques de la filosofia²². Tanmateix, en la breu ressenya de Moscati veiem configurar-se una xarxa de conceptes que formaran part de la base, força estable i constant, de l'antropologia filosòfica de Kant. En general, trobem aquesta base xifrada, per dir-ho així, en la idea que sustenta el projecte mateix d'una *Antropologia des del punt de vista pragmàtic*, ja que, segons explica Kant en el Prefaci de l'obra, mentre l'antropologia fisiològica es consagra a esbrinar el que la natura fa de l'home, la pragmàtica pretén explorar «el que l'home, en quant ésser de lliure activitat, fa o pot fer i ha fer de si mateix»²³.

22. Amb tot i això, cap a finals de 1773, Kant sembla haver avançat prou ràpidament en la clarificació d'algunes d'aquestes qüestions. Ho testimonia un important passatge d'una carta a M. Herz de finals de 1773, on Kant s'explica com segueix: «Ich lese in diesem Winter zum zweyten mal ein *collegium privatum der Anthropologie* welches ich ietzt zu einer ordentlichen academischen disciplin su machen gedenke. Allein mein Plan ist gantz anders. Die Absicht die ich habe ist durch dieselbe die Quellen aller Wissenschaften die der Sitten der Geschichlichkeit des Umganges der Methode Menschen zu bilden u. zu regieren mithin alles Praktischen zu eröffnen. Da suche ich alsdenn mehr die Phänomena u. ihre Gesetze als die erste Gründe der Möglichkeit der modification der menschlichen Natur überhaupt» («An Markus Herz», gegen Ende 1773, X: 146). En aquest moment, doncs, ja ha emergit el punt de vista 'pragmàtic' de l'antropologia kantiana—i, correlativament, la qüestió del 'fonament de possibilitat' de les modificacions de la naturalesa humana (la concepció *filosòfica* de l'home) ja ha estat desplaçada vers altres àmbits de recerca. Aquestes afirmacions haurien de ser corroborades a través de l'estudi de l'evolució de les *Vorlesungen über Anthropologie* (cf. l'*Einleitung* de R. Brandt i W. Stark, o. c.).

23. «Die physiologische Menschenkenntniss geht auf die Erforschung dessen, was die Natur aus dem Menschen macht, die pragmatische auf das, was er als freihandelndes Wesen aus sich selber macht oder machen kann und soll» (*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, Vorrede, VII: 119).

Però aquells elements poden també ser enumerats de manera concreta: (a) en l'ésser humà *coincideixen sense confondre's* animalitat i humanitat, representades respectivament per la dotació biològica associada al cos i als seus instints, d'una banda, i la raó, d'una altra; (b) la dualitat de disposicions, animal i pròpiament humana, i la referència (explícita) a la llibertat i (implícita) a la perfectibilitat com a característiques originàries de l'home, es complementa i completa amb les mencions expresses en el text de 1771 de la imitació [*Nachahmung*] i la sociabilitat (com a *Bestimmung* de l'home a través del desenvolupament de la raó); (c) la coexistència peculiar d'aquestes dues disposicions radicalment diferents origina paradoxes, perquè, en funció del seu caràcter, les dues disposicions treballen en un sentit i amb una finalitat sovint oposats: la disposició animal ha de procurar, a través dels instints, essencialment la supervivència, mentre que la raó, definida per la llibertat i la perfectibilitat, més encara que per les facultats intel·lectuals que aquestes suposen, apunta a un progrés enllà de l'estretíssim cercle que delimiten les necessitats naturals. Podem suggerir, en fi, que en aquest darrer element queda prefigurada un esquema o model de pensament recurrent en la realització del projecte antropològic sencer, és a dir, el desplegament més complet de la resposta kantiana a la pregunta: *què és l'home?*, el qual, per raons teòriques i sistemàtiques, va molt més enllà de la seva *Antropologia* pragmàtica (com veurem en el següent grup de conclusions (ii)); ja que, en efecte, aquest desplegament pot entendre's com una reflexió progressiva i més i més complexa de la paradoxa de 1771, la qual esdevé en la dècada de 1780 el *conflicte de la naturalesa humana*.

(ii) El segon grup de conclusions es relaciona precisament amb la circumstància molt probable que la qüestió de l'home centri l'empresa filosòfica kantiana considerada com un tot. Però el plantejament de la pregunta «què és l'home?» no predetermina per si sol ni el contingut ni la forma que ha de tenir la resposta. L'escrit sobre Moscati de 1771 testimonia com, sota la guia de Rousseau, Kant ha comprès que la pregunta filosòfica per la naturalesa humana no pot referir-se a una pretesa identitat essencial de l'ésser humà. Sinó que, ateses les estructures antropològiques de la llibertat i la perfectibilitat, cal investigar la resposta filosòfica d'aquella pregunta en l'àmbit filosòfic de l'evolució històrica del gènere humà; i per via de conseqüència, a més, la pregunta ha de desplaçar-se necessàriament des de l'escala de l'individu a l'escala de l'espècie.

A partir d'aquí s'ha obert una perspectiva extraordinàriament fecunda al pensament moral i polític de Kant, on no deixarà d'incidir igualment el pensament de Rousseau, entre altres, la qual tanmateix resta oculta en l'escrit que hem pres com a referència. Això pot trobar també una explicació a partir d'aquells passatges, posteriors en el temps, on Kant ha assajat una interpretació sistemàtica de l'obra de Rousseau. En efecte, d'acord amb aquesta interpretació, aquesta obra no pot aspirar a ser justament entesa ni les seves inconsistències, reputades com a «aparents» per Kant, poden arribar a ser polides més que quan s'aconsegueix esbrinar amb cura la diversitat de propòsits que l'autor persegueix en cadascun dels seus llibres. Mentre que en els *Discursos* Rousseau hauria tematitzat el passatge de la naturalesa a la cultura, en les obres posteriors –especialment l'*Emili* i el *Contracte social*– abordaria un tema diferent i «més difícil»: el passatge de la cultura a la civilització i a la moralitat²⁴. Els comentaris kantians en la

24. En *Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte* explica Kant: «D'aquesta manera hom pot fer concordar també les afirmacions de l'anomenat J-J Rousseau, tan sovint malinterpretades i aparentment contradictòries entre elles i amb la raó. En el seu escrit *sobre la influència de les ciències i sobre la desigualtat dels homes* mostra molt correctament el conflicte inevitable de la cultura amb la natura del gènere humà com a espècie física en la qual cada individu ha d'assolir completament la seva destinació; però en el seu *Emili* i en el seu *Contracte social* i en altres escrits intenta resoldre el problema més difícil: com ha de progressar la cultura perquè les disposicions de la humanitat, com a espècie moral es desenvolupin d'acord amb la seva destinació de manera que no se li oposin com a espècie natural» (pp. 129s de l'edició citada, VIII: 16). Vegeu també *Anthropologie*, VII: 326-327. S'observarà com l'esquema en tres moments –cultura, civilització i moralització– subjau de manera essencial a l'intent kantian d'interpretació sistemàtica de Rousseau. I s'observarà alhora la importància d'aquest esquema en la filosofia antropològica, històrica i política de Kant; per exemple, encara en connexió amb Rousseau, *Idee*, VIII: 26; i en connexió amb la seva pròpia concepció de les «disposicions» [*Anlage*] de la naturalesa humana: *Anthropologie*, VII: 322 i l'escrit de 1792 *Ueber das radikale Böse in dem menschlichen Natur*, publicat de nou l'any següent com a primer capítol de *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, VI: 26; també *Pädagogik*, IX: 449-450. Substanciar aquest últim punt demanaria, tanmateix, una reconstrucció interpretativa de la teoria antropològica madura de Kant en el marc de les seves relacions amb la filosofia moral i la filosofia del dret.

ressenya de Moscati s'inscriuen de manera evident en el primer àmbit –és a dir, el delimitat pels *Discursos*–, la qual cosa determina d'una manera natural els límits del seu tractament.

Ara bé, sigui quina sigui la magnitud de la problemàtica filosòfica a què Kant s'hagi trobat conjunturalment abocat, és inconcebible que aquesta mena de qüestions «antropològiques» pugui arribar mai a ocupar un lloc marginal en el seu pensament. Si ja pot ser complicat de representar-se la «dècada silenciosa», al·ludida a l'inici d'aquest escrit, mitjançant l'esquema d'un aparcament, perdre-ho així, d'unes qüestions en favor d'unes altres, resulta del tot incompreensible interpretar que aquesta etapa signifiqui posar entre parèntesis qüestions absolutament crucials en el filosofar kantianista. Més aviat, la intensitat del treball intel·lectual de Kant en la dècada dels setanta té precisament molt a veure amb tals qüestions. Dit de manera més concreta: el que he anomenat «la qüestió de Rousseau», en el sentit aquí interpretat, ha de ser integrat en l'horitzó indispensable de comprensió de la primera Crítica (com també, no cal dir-ho, de les que la seguiran). En fi, des d'aquest punt de vista sembla recomanable de revisar el significat dels pocs documents i escrits kantians que daten dels anys setanta.

(iii) I acabem amb un tercer grup de conclusions, referides aquesta vegada al context filosòfic contemporani. L'antropologia de Kant s'inscriu, en principi d'una manera escaient, en la línia de la «negació moderna de la naturalesa humana» que Steven Pinker ha tematitzat en un llibre recent²⁵. Pinker carrega en aquesta obra contra el que anomena «el tabú» o el «dogma de la *tabula rasa*»: la idea que la naturalesa humana no presenta cap estructura inherent i pròpia, i ha de ser concebuda, en canvi, com una pàgina en blanc o una plastilina amorfa que la societat, la història, les institucions culturals, l'educació, etc. poden escriure o modelar al seu caprici. La idea de la *tabula rasa* –concatenada de manera prou singular per aquest autor amb dues altres troballes especulatives «modernes» com serien el «bon salvatge» i el «fantasma a la màquina»– hauria marcat nefastament el programa teòric de les

25 Steven PINKER, *La tabla rasa. La negación moderna de la naturaleza humana*, Barcelona: Paidós 2003 (l'edició anglesa original aparegué a New York: The Penguin Group 2002).

ciències humanes del darrer segle. Fins i tot, del·là d'aquest programa, hauria comportat tota mena de gravíssimes conseqüències per als individus, en inspirar i esperonar projectes d'enginyeria social i política perillosament entestats a ignorar les característiques universals i constants de la ment humana. La tesi de Pinker és que, sortosament, arriba per salvar-nos el coneixement científic amb la seva cavalleria. Les concepcions vinculades a la *tabula rasa* resulten progressivament erradicades per la nova imatge de la naturalesa humana que proveeixen, en particular, la neurociència, la genètica humana, la ciència cognitiva i la psicologia evolutiva.

El text kantianà tot just analitzat ens aporta alguna clarícia estimable sobre el sentit de la negació moderna de la naturalesa humana, tan bescantada per Pinker. N'hi ha prou amb la lectura d'aquesta breu ressenya per a ressaltar les ambigüitats contingudes en l'expressió «negació de la naturalesa humana». En efecte, Kant nega la naturalesa humana estrictament en el sentit que l'ésser humà es redueixi o pugui reduir-se a la seva condició natural; de cap manera, però, no nega l'existència d'una condició natural en l'ésser humà. Manté, concretament, que entre els trets que caracteritzen la condició natural dels humans hi ha el de ser un quadrúpede, essent el bipedisme una condició que aquesta espècie animal arriba a donar-se a si mateixa a través d'una evolució històrica (com hem vist, no pas sense conseqüències negatives). En aquesta direcció sorgeix el que d'específic té la posició d'aquest ésser en la naturalesa. I és en aquesta direcció també que Kant prosseguirà el seu projecte antropològic a partir de 1771: la direcció d'una concepció de la naturalesa humana com una estructura complexa i íntimament conflictiva que, ben mirat, té poc de «modern». Aquesta estructura articula problemàticament una disposició o conjunt de disposicions animals –que ancoren l'ésser humà de manera permanent i inescapable en el regne de la naturalesa– i una disposició genuïnament humana –que delata el seu arrelament no menys permanent i irremissible en el regne de la llibertat.

El més senzill de tot és assenyalar que, a la llum de les descobertes que l'antropologia i la biologia de l'home han anat acumulat en els últims dos segles, Kant s'equivocava l'any 1771 en la seva valoració que l'ésser humà era naturalment un quadrúpede. Més difícil sembla arribar a comprendre el significat

precís de la negació de la naturalesa humana en Kant, com segurament també en el pensament d'altres autors anomenats moderns. Aquesta comprensió podria conduir-nos a sospitar que, per a justificar la seva croada científicista, a Pinker li ha calgut començar engdrant, abans, un fantasma.

COL·LOQUI

Jordi Sales: Valoro molt l'aportació que ens acaba de fer. Hi ha un concepte terrible: el de naturalesa. La seva exemplaritat queda flotant. L'afirmació que allò que sigui natural sigui exemplar s'ha de contextualitzar o no se sap què s'ha dit. Si anar de quatre potes és més natural, la verticalitat és una espècie de negació del que ens ha estat donat naturalment. Hi ha una colla d'oposicions que et fan anar a una literatura en què sembla que parles del mateix, però que, en realitat, et fa acabar en una situació babèlica, i el cert és que no podem pas acabar així.

Francesc Pereña: No m'ha acabat de quedar clar a qui s'atribueix la idea de *tabula rasa*. Com es pot dir que Pinker crea un fantasma? L'antropologia filosòfica, que és un projecte que, en el segle xx, té a Alemanya unes característiques peculiars, ha buscat fer compatible l'antropologia amb una base natural. Si són adversaris, és perquè no parlen en termes biològics, sinó en termes fenomenològics. Merleau-Ponty nega la condició biològica de l'home. Quina és, doncs, la tesi de la *tabula rasa*? En quin sentint Pinker crea un fantasma?

Miquel Montserrat: Apareixen diversos fantasmes. He utilitzat el terme «fantasma», però podia haver-ne utilitzat un altre de pitjor. Els autors moderns han negat que l'home sigui un ésser natural, però en això no hi entro. La meua aportació és solament una aportació sobre una obra de Kant.

Miguel Candel: Pinker no coneix aquest text de Kant, com els analítics anglosaxons, que només coneixen Hume. Faig una caricatura d'ells. No tinc simpatia per la idea de Pinker sobre la ment humana: translació de la filosofia de Wittgenstein a la psicologia. Té utilitat per a conèixer aspectes del llenguatge. El mateix passa, en psicologia, amb els funcionalistes. En la ment humana hi ha aspectes, mòduls mentals i, en principi, no té connexió una cosa amb l'altra. Creen un fantasma, una categoria, etc. En la filosofia posthegeliana hi ha hagut una hipertròfia no essencialista del fenomen humà: hipertròfia de l'existència. S'ha de cercar una postura intermèdia. Kant reconeix una natura humana, superada per la força de l'intel·lecte. En la magnífica

obra d'Arnold Gehler, *L'home*, es mostra com la natura humana no es pot negar. La plasticitat limitada la caracteritza. Fa esment de la teoria evolutiva de l'home: la creatura humana neix més immadura del que caldria i per això necessita la protecció dels pares. Aquest caràcter de plasticitat ve donat perquè el cervell neix immadur: neix amb una manca d'esquemes instintius i innats. L'home s'ha d'inventar la conducta.